

Єсипенко Д. О.
магістр
Київський національний університет
імені Тараса Шевченка

ПСИХОЛОГІЯ МУДРОЇ ДИТИНИ У ТВОРЧОСТІ ВАСИЛЯ СТЕФАНИКА

Письменник високої психологічної напруги, майстер вражати читача смисловим і емоційним конденсатом влучних новелістичних образів. Це - про Василя Стефаника. Його не можна вважати дитячим письменником у звичному розумінні цього слова. Навіть загартована життєвими випробуваннями психіка дорослої людини сприймає художній світ творів письменника наднапружено. Власне так, як творив художнє слово і сам новеліст.

Вивчення образів персонажів, створених письменником, у межах всієї його творчості було предметом досліджень зокрема А. Білої [3], О. Гнідан [5], Д. Донцова [7], М. Коцюбинської [10], О.Черненко [16] та багатьох інших. Літературознавці В. Барчук [2], О. Хрущ, О.Слоньовська [14], О. Цівкач, А.Томчак [15] зверталися саме до характеристики героїв новел Василя Стефаника, аналізували психологію їх діяльності і світосприйняття. Натомість образи різних дитячих персонажів творів ще не були об'єктом комплексного дослідження, яке могло б бути репрезентативним щодо усього творчого доробку митця.

Метою нашого вивчення є розгляд свідомості та психології поведінки героя-дитини з особливим акцентом на мудрості, «дорослості» ще не цілком сформованої особистості. Діти у Стефаника – безперечно, обдаровані. У психологічній характеристиці цих персонажів вважаємо за необхідне послуговуватись працями з психології, що стосуються даного питання [1; 4; 6; 8; 9; 13]. Завдання полягає у розгляді літературного тексту в контексті, спільному з теорією дитячої психології; також важливим слід вважати доведення позачасового, інтертекстуального характеру творчості українського новеліста; обов'язковою ознакою вивчення проблеми вважаємо супроводження теоретичних положень ілюстративним матеріалом – цитатами з новел (виділені курсивом).

Предметом цього дослідження є художні тексти і їх персонажі (а саме діти) насамперед таких новел Василя Стефаника, як «Діточа пригода», «Мамин синок», «Підпис», «Кленові листки», «Пістунка», «Шкільник», «Катруся». Саме у цих творах малі герої виступають центральними або ж принаймні самоцінними. Вони мають набір виразних індивідуальних ознак і можуть бути вивчені та адекватно схарактеризовані.

Новела «Мамин синок» відзначена незвичайною для Василя Стефаника ідилічністю зображення життя, особливою гармонією людських стосунків у сім'ї. Малий Андрійко – «мамин» і «татів» синок, улюбленець і розумник. Він -

безперечно обдарована дитина, у мисленні якої поєдналися творчість і формалізм водночас. Для дитини з прискореним розумовим розвитком властиве надзвичайне вміння засвоювати величезні (як на її вік) обсяги інформації. Пригадаймо: Андрійко *«має три роки та й геть оченашу береси»* [11, 18]. При цьому очевидно, що він схоплює не зміст, а форму, зручні для запам'ятовування вирази [1, 12]. Коли він застосовує їх при відповіді татові, створюється ефект всезнання хлопця:

- « - *Ти як називаєшся?*
- *Андрій Косминка.*
- *А хто ти є?*
- *Луский радикал.*
- *Добре. А куди ти поїдеш?*
- *До Канади.*
- *На чім поїдеш?*
- *На такі шіфі, як хата, великі, таким морем широким....*
- *Але поміркуй, який бахур мудрий, геть все знає!»* [11, 19].

Малому цікаво встановлювати послідовність відповідей, слідкувати за їх розгортанням; і, звичайно, тішить невеличке «я» визнання власної «старогрецькості». Андрійкову допитливість батькам часом просто важко задовольнити. Ланцюжок питань хлопчика ставить мати у безвихідь: *«Е, з тобов не договорив би си...»* [11, 17].

Однак дитина не була б дитиною, якби такий формалізм не поєднувався у неї з творчістю гри. Вона найчастіше грає в «людину» (а саме в дорослу), ця гра є етапом і підсумком її пізнання усієї повноти людських стосунків. Дівчатка з новели «Пістунка» голосять як справжні жінки. Хлопчикам того робити не можна, бо ж чоловікам – не годиться [11, 172]. *«А я ж хлопець, і мені не пасує голосити...»*, - стверджує Василько з «Діточої пригоди». Семенко з «Кленових листочків» укладає собі волосся, аби виглядати як жовнір: *«...збирав волосся на верх голови, аби приложити його капелюхом і виглядати, як обстрижений жовнір»* [11, 118].

Для малих героїв новел гра «в дорослих» часом перетворюється в перебирання на себе їх обов'язків і соціальних функцій. Якщо братики Оксани з «Вістунів» переймаються лише тим, аби *«шукати дуч [нір, - Є.Д.] по полю, керничок ясних і батіжків та ножиків, загублених пастухами»*, то дівчинці належить працювати, як дорослій. *«Оксана здойматиме кожний колосок, що надибле, і буде всі складати понад ярк, аби потім легко найти. Вишукувати буде долини, рови, бо там найбільше колосся. Сто разів на мінуту буде схилитися і буде виглядати, як найпильніша робітниця. Згодом зачнуть їй поперед очі бігати жовті або сині плями, або одна половина ниви буде така, як має бути, а друга половина буде вся зелена...»* [11, 93]. Важка щоденна праця на зміну пустошам і забавкам викликає у дитячій голівці героїні зовсім не дитячі думки: *«...сяде собі на пільній доріжці і підіпре голову таким дуже маленьким кулачком, як головка бодяка, що буде над нею шуміти тихеньке пророцтво її цілого життя...»* [11, 93-94].

Важка хвороба Семенкової матері (новела «Кленові листки»), тож мусить хлопчик робити все – або майже все – замість безсилої неньки:

« - Семенку...побігни в збанок води начерпнути... піди та вирви огирків у решето...Тай нарви хрону і вишневого листя...здойми з гредок сорочки...»

Семенко все бігав, все робив, що мама казала...» [11, 117]. Він стає за старшого над меншенькими сестричками. Але обов'язки не знічують, а навпаки – окрилюють його. Він без зайвої скромності оповідає зустрічній жінці, що мати слаба, *«Але я за них робю...»*; обурюється недовірі до своїх слів: *«Ви не знаєте, та й говорите пuste»* [11, 119].

Поруч з грою – безмежжя фантазії, інша визначальна риса дитячого світосприйняття і поведінки. Особливо це стосується раннього періоду дитинства, – стверджує спеціаліст у цій галузі В. Зеньковський [9, 74]. Відкритість дитини до зовнішнього світу, цікавість до нього не лише не обмежують її внутрішнього психічного простору, не пригнічують гру почуттів і не знижують лету фантазії, але навпаки – збуджують емоційну сферу. Таке світосприйняття може бути схарактеризоване як справжня міфологія: реальне і вигадане так переплітається одне з одним, що неможливо визначити, де закінчується одне і починається інше. Можна було б також сказати, що дитячу душу приваблює до себе світ – не такий, яким він є насправді, а яким він їй видається. Реальність є цікавою насамперед тією стимулюючою дією, психічним резонансом, який вона викликає [9, 75].

Проілюструємо прикладом з художнього тексту, новели «Діточа пригода». Малий Василько визначає своє розуміння війни навколо компонента гри, забави. Ця війна забрала матір, щохвилини може вбити сестру чи його самого. Але вона постає в уяві як щось фантастичне, вражаюче і яскраве. Хлопець не стримує свого захоплення, коли звертається до сестри: *«Видиш, як восько пускає світло з тамтого боку, як воду з сита...»*; *«А диви, як за Ністром жовніри кулями такими вогневими підкидають, шпурюють, але високо, високо, а куля горить, горить, а потім гасне. Граютьси ними, о, яких багато!...»*; *«...о, знов пускає світло, але біле, біле, як рантух...»*. А символічне узагальнення цих слів: *«Ти дивиси на войну, яка вона файна»* [11, 170-171].

Дослідник творчості Василя Стефаника відзначає подвійну природу психології персонажа новели «Діточа пригода» [2]. Цей образ можна умовно розкласти на два семантичні компоненти: чоловік (мужчина) і дитина. Дорослість, недитяча зрілість свідомості Василька виявляється (так само, як і її дитячість, про що мовлено вище) у сприйнятті війни, комунікативній і діяльній реакції на неї. У цьому вимірі ставлення хлопця до війни визначається формулою: «війна – справа чоловіча». Тому такою критичною є оцінка малої сестри Насті. На його погляд, вона невміла, безпорадна, плаксива; Василько питає: *«що така дівка варта?»* [11, 170]. Однак така жорсткість, навіть жорстокість – лише позірна. Хлопець усвідомлює, що сестра – сирота (*«можже, куля вже і дедю [тата – Є.Д.] убил на війні...»* [11, 171]), тому не дозволяє собі піддатися розпачеві. Він – відповідальний за Настю; заспокоює і нагодовує її, розсудливо керує нею (*«лягай борзо», «ховайси за маму», «грійси коло мене»*).

Яскравим доказом того, що малий герой твору і сам відчувається незахищеним, є часта згадка ним матері. 16 разів повторюється це слово у невеликій новелі. Двічі хлопець звертається до неї: вже неживої. Мати – джерело достатку, вона – незамінна, світ без неї – світ випробувань і страждань. І хоча Василько ситуативно (через захоплення війною) не вводить себе у цей світ, він належить йому тією ж мірою, що й сестра. Позбавлені найважливішої опіки діти прагнуть віднайти її знову: вкладаються ночувати біля тіла матері.

Цікавою є ще така особливість головного героя «Діточої пригоди». Формування читачем враження про персонажа здійснюється переважно на основі спостережень його поведінки, словесного відгуку на зовнішні події. Такий спосіб зображення героя дає підстави літературознавцям називати твір зразком «нової особливої «біхавіористичної» прози, що заявить про себе в деяких творах про війну Ернеста Гемінгвея, Джона Стейнбека, Джона Дос Пассоса». На думку цитованих дослідників, психологія схована, описані лише факти, слова, дії. Мінімум емоцій, мінімум проникнення у думки героя. Єдине джерело оповіді для читача - оповідь Василька. Власне, це «односторонній діалог», де промовляє лише хлопчик. Чому обрана саме така форма? У спілкуванні, у взаємодії людина відкривається повніше щодо себе самої та інших [15, 457-461].

У екстремальних обставинах Василько виявляє себе водночас і дитиною (неадекватна – у нашому розумінні – оцінка війни, безпорадність перед нею) і «маленьким чоловіком» (у намаганні чинити відповідно до обставин, опікуванні сестрою).

Персонажі іншої новели Василя Стефаника «Пістунка» - малі діти, що доглядають немовлят. У центрі їхньої уваги і обговорення – дитинча, народжене поза шлюбом, від московського гусара. Діти не перейняті гнівом законного чоловіка і поговором села. Однак вони жорстоко спокійні, коли говорять, що це байстря мають задушити. Вирішують навіть голосити над ще живим дитям.

У новелі «Кленові листки» малий Семенко так само діловито спокійно очікує смерті матері і говорить їй про це. *«Дедя зсукали ще свічку та й казали, що якби-сте умирили, аби вам дати у руки і засвітити. Коли я не знаю, коли давати?»* [11, 119].

Наведені ілюстрації – приклади ще однієї риси, яку називають визначальною у психології дитини. Це – жорстокість, відсутність співчуття. Наголошуємо: якість визначається так за морально-етичними мірками, властивими світу дорослих. Чим пояснити відсутність чулості у дітей?

Вони часто просто не мають життєвого досвіду, аби зрозуміти, що відбувається з живою істотою (то може бути як людина, так і тварина), якій завдають фізичного чи морального болю. У природній сконцентрованості на самих собі, у своєму природньому егоцентризмі діти позбавлені властивих дорослій людині навиків поводження з оточуючим живим світом. К. Чуковський продемонстрував цю властивість таким прикладом. Дитина любить бабусю і, разом з тим, запитує її: «Бабусю, ти помреш?.., тебе в яму

закопають? Глибоко?». І це зовсім не жорстокість, а просто бажання звільнитись від заборони крутити бабусину швейну машинку [13, 70].

Дитячий егоцентризм є природним і необхідним в їх психічному формуванні. Якби його не було і діти не занурювались у свій дитячий світ, то це могло б мати найгірші наслідки для їх вразливої природи, якій ще потрібно зростати і набиратись сил. Трагічно, коли з самого дитинства людська істота пізнає всю важкість існування.

Так це сталося з героєм новели «Шкільник». Безпритульний хлопець-сирота не має жалю від односельчан, попри те, що *«дуже обдертий»*, *«ніхто його не годує, ніхто не обначовує, ніхто не обтирає...»*. В очах оточуючих він – непоштивий, безсоромний хуліган і крадій, який *«діти розволочує»*. Хоча люди і говорять, що він *«змудра вповідає»*, та й хлопець сам свідчить, що *«все видить в селі»*, і що таки *«навчивси розуму»* [11, 204-206]. Хлопчина, що так прагнув шкільної грамоти (звідси і його прізвисько), мусив набиратися знання у «школі життя»: сирітського і голодного.

А батьківське, суспільне виховання має визначальне значення для дитини дошкільного віку. У дитини 3-5 років, як правило, немає розвиненої самосвідомості, моральної самооцінки. Форми поведінки, здійснення комунікації ще не обмежуються етичними рамками. Відсутня справжня (власна, своя) моральна мотивація вчинків [9, 146; 13,70]. Поведінка часто коректується і скеровується заборонами: батьківським «не можна», релігійним «гріх» та іншими. Поняття гріха є особливо актуальним у художньому світі новел Василя Стефаника.

Приязність у сакральному, дотик до істин християнського віровчення є ще однією мірою мудрості і дорослості дитячих персонажів новел. Гордість матері Андрійка з «Маминого синка» - те, що той *«має три роки та й геть оченашу береси»*. Хлопчик сам сприймає похід до церкви як винагороду за свою хорошу поведінку [11, 17-18]. Семенко з «Діточої пригоди» хизується перед сусідкою: *«Я оченаш знаю цілий!»* [11, 119]. Тяжкохвора Катруся з однойменної новели має вже сформовану християнську свідомість: *«Маю в Бозі надію, що підведуси, що ще весни не стратю... Боже, Боже, найди мені лік!»* [11, 27]. Високий рівень релігійного почуття, властивий «дорослим» персонажам новел Василя Стефаника, вгадується і в образах героїв-дітей.

У розвитку дитини діяльність-гра змінюється діяльністю-навчанням. Дитина, яка скоро стане підлітком, засвоює вміння вчитися і володіти набутими знаннями. Доця (новела «Підпис») попри свій малий вік стає «навчителькою» для дорослих газдів. Вона поводить не по роках статечно у такій відповідальній ролі; цього не скажеш про дорослих, але – неписьменних чоловіків: *«Наука йшла тихонько, лише чути було мляскання губів, як газди мочели луфко [олівець – Є. Д.] в роті. А білявенька Доця заглядала до кожного, чи добре пише.*

- Доцю, ня, а подивиси, як воно вигледає?

- Ще чепірнате таке, як нечисане повісмо, ще пишить...

Доця якось дуже поважно ходила поза плечі газдів...» [11, 71].

Таким різним є вияв дитячої мудрості: освічена Доця і безіменний Шкільник. Різним, оскільки різні і долі цих персонажів.

Творчість Василя Стефаника виявляє елементи інтертексту на різних рівнях семантики. Перегуки з поглядами видатних мислителів різних епох – філософів, письменників, психологів, соціологів... – віднаходимо у художньому світі його новел.

У контексті визначеної проблематики дослідження цікавою видається спроба виявити окремі тези теорії архетипів К. Юнга у творах українського письменника.

Одними з понять, що ним послуговується швейцарський психолог, є «Старець», «Сенекс». Можливим є таке коротке тлумачення цього терміна: «Навіть малі діти можуть виявляти риси Сенекса – врівноваженість, великодушність до інших людей, мудрість, далекоглядність.

Якщо патологія Дитяти [інше поняття у теорії Юнга: вічна молодість, полюс, протилежність Старця – Є.Д.] може бути описана як надмірно смілива, надоптимістична, така, що сприяє лету уяви та ідеалізму, одуховлена до надміру, то патологія Старця характеризується як вкрай консервативна, авторитарна, заземлена, меланхолічна, з недоліком уяви» [6, 248].

Образи дитячих персонажів, вочевидь, наділені ознаками як Старця, так і Вічного Дитяти. Це, власне, і є та вже наголошувана бінарність психології дитяче-доросле, що виявляється у мисленні, комунікації і поведінці. Про Андрійка («Мамин синок») прямо говорять: *«такий мудрий, як старий», «старогрецький»*. Подібні означення отримують з уст оточуючих і Семенко («розумний»), та інші персонажі. Часом вияв Сенекса у дитини видається навіть більшим, ніж у дорослих. Доця та її «учні»-газди, Шкільник і громада, що його засуджує (*«...дивітьси, як він мрігає очима, він нас всіх на сміх побирає»*) [11, 206].

У новелах Василя Стефаника спостерігаємо двосторонній зв'язок – опікування дітей і батьків долею одне одного. Іван з «Кленових листків», Гриць з «Новини», батьки Катрусі – всі вони попри жорстокі слова і вчинки люблять своїх дітей над усе. Василько з «Діточої пригоди» відганяє тривожні думки за долю батька і всієї їхньої родини: *«А може, куля вже і дедю убила на війні, а може, ще до ранку і мене вб'є, і Настю, та й би не було нікого, нікого»* [11, 171].

Серед інших важливих психологічних ознак витворення новелістом образів дитячих персонажів можна назвати зокрема такі:

- майже відсутній показ процесу формування і становлення характерів; це зумовлено, в першу чергу, невеликим обсягом творів і завданням вихопити лише окрему подію з життя героїв;
- душевні переживання їм не так властиві, як «дорослим» персонажам і передані радше через слова і вчинки (при цьому художньому зображенні застосований вже згаданий вище принцип біхавіоризму);
- попри важкі і трагічні умови життя, нещасливі сімейні обставини їх світогляд позначений заглибленістю у інший, фантастично-оптимістичний

світ (Семенко уявляє з себе солдата, грається з собакою в той час, коли його мати слабує);

- немає страху перед онтологічним поняттям смерті (що яскраво вирізняє психологію дітей з новел Василя Стефаника); Катруся скрушно погоджується з неможливістю власного одужання: «Ой, умру, умру, вже виджу, що мені нема виходу...» [11, 28];

- конкретно-історичний аспект зображення, перипетії сюжету поступатся місцем перед витворенням психологічного малюнку душі.

Обдарованість, мудрість, недитяча зрілість є тими ознаками, що формують оригінальність образів стефаникових дитячих персонажів. Психологія дитинності та дорослості нерозривно поєднана у світогляді, самоусвідомленні, діях героїв новел. Разом з тим, у текстах новел знаходимо яскраве відображення ознак дитячої психології, незмінних в усі часи.

Смислова глибина образів творів українського новеліста є плідним ґрунтом для розгляду зокрема у царині психологічних досліджень. При цьому можуть бути застосовані як спеціальна література з цього питання (методики, підручники, монографічні вивчення) так і праці на межі гуманітарних дисциплін (теорія дитячої психології – теорія архетипів - літературознавство). Такий зразок дослідження був продемонстрований у цій статті.

Література:

1) Бабаева Ю. Д., Лейтес Н. С., Марютина А. А., Мелик-Пашаев З. Н., Новлянская З. Н. Психология одаренности детей и подростков / Н.С. Лейтес (ред.). — М.: Академия, 1996. — 416 с.

2) Барчук Володимир. Образно-поняттєва модель світу в новелі Василя Стефаника «Діточа пригода» // Шевченко. Франко. Стефаник: Матеріали Міжнародної наукової конференції / Прикарпатський ун-т ім. Василя Стефаника / В.І. Кононенко (голов. ред.). — Івано-Франківськ : Плай, 2002. — 497с.

3) Біла Анна. Розтрачений дух експресіонізму. // Український літературний авангард: пошуки, стильові напрямки. – К., 2006. – 464с.

4) Волков Борис Степанович, Волкова Нина Вячеславовна. Детская психология в вопросах и ответах. — М.: Творческий Центр «Сфера», 2001. — 255с.

5) Гнідан О. Д. Василь Стефаник. Життя і творчість – К., 1991. – 222с.

6) Гуленко Виктор Владимирович, Тыщенко Владимир Петрович. Юнг в школе. Соционика - межвозрастной педагогике: Учебно-методическое пособие. — Новосибирск : Изд-во Новосибирского ун-та, 1997. — 270 с.

7) Донцов Дмитро. Поет твердої душі (В.Стефаник). // «Покутська трійця» й літературний процес в Україні кінця ХІХ – початку ХХ століття. Матеріали наукової конференції 14-15 травня 2001 року в м. Дрогобичі – Дрогобич, 2001 - 425с.

8) Емоційний розвиток дитини / С. Максименко (упоряд.). — К.: ГЛАВНИК, 2004. — 112 с.

9) Зеньковский Василий Васильевич. Психология детства / П.В. Алексеев (отв.ред.и сост.). — М.: Школа-Пресс, 1996. — 336 с.

10) Коцюбинська Михайлина. Читаючи Стефаника. // Мої обрії: В 2т., Т.1 – К., 2004. – 336с.

11) Стефаник Василь. Камінний хрест. Новели – Харків: «Фоліо». - 2006. – 256с.

12) Стефаник Василь. Повне зібрання творів: У 3 т.: Т.2 – К., 1949

13) Фельдштейн Давид Иосифович. Проблемы возрастной и педагогической психологии: Избранные психол. труды. — М.: Междунар. пед. академия, 1995. — 367 с.

14) Хрущ О., Слоньовська О. Психологізм як засіб характероутворення // Василь Стефаник - художник слова / Прикарпатський ун-т ім. В.Стефаника / В.В. Грещук (ред.). — Івано-Франківськ : Плай, 1996. — 272с.

15) Цівкач Ольга, Томчак Артур. Психологія біохавіоризму і новелістика В.Стефаника (на матеріалі новели «Діточа пригода») // Шевченко. Франко. Стефаник: Матеріали Міжнародної наукової конференції / Прикарпатський ун-т ім. Василя Стефаника / В.І. Кононенко (голов.ред.). — Івано-Франківськ : Плай, 2002. — 497с.

16) Черненко Олександра. Християнський світогляд в експресіоністичній творчості Василя Стефаника. // Збірник тисячоліття християнства в Україні (988 - 1988) – Вінніпег, 1991. – 282с.

Анотація:

У статті схарактеризовано головні образи обдарованих (мудрих) дітей-персонажів новел Василя Стефаника. Особливу увагу звернено на синкретизм дитинності і дорослості у їх свідомості. Це виражається у поглядах, поведінці і самоідентифікації малих героїв. В дослідженні названі і проілюстровані художнім текстом такі аспекти психології дітей, як формалізм і творчість мислення, розвиненість уяви, жорстокість (у розумінні дорослих); вияви елементів християнської свідомості і актуальність архетипу Старця (за терією К.- Г. Юнга). Описано діяльність-гру і діяльність-навчання, а також виконання дітьми соціальних функцій дорослих за екстремальних життєвих обставин.

Аннотация:

В статье охарактеризованы главные образы одаренных (мудрых) детей-персонажей новелл Василия Стефаника. Особенное внимание обращено на синкретизм детского и взрослого в их сознании. Это выражается во взглядах, поведении и самоидентификации маленьких героев. В исследовании названы и проиллюстрированы художественным текстом такие аспекты психологии детей, как формализм и творчество мышления, развитость воображения, жестокость (в понимании взрослых); проявления элементов христианского сознания и актуальность хронотопа Старца (по теории К.-Г. Юнга). Отображено деятельность-игру и деятельность-обучение, а также исполнение детьми социальных функций взрослых при экстремальных жизненных обстоятельствах.

Summary:

In article it is characterized the basic images of talented (wise) children, characters from Vasyl Stefanyk's short stories. The attention is turned on syncretism of children's and adult's psychology of their consciousness. It's shown in thinking, opinions and behaviour and self-identification of small heroes. Such aspects of children's psychology, as formalism and creativity of thinking, development of imagination, cruelty (in adults' understanding), displays of Christian consciousnesses' elements and urgency of Senex cocept (according to K.-G. Jung). are named and illustrated by text in this research. It is displayed activity-game and activity-education, also execution by childrens of adults' social functions in extreme circumstances.

Ключові слова: мудра дитина, новела, психологія

Ключевые слова: мудрый ребенок, новелла, психология

Key words: wise child, short story, psychology